

15. Ляшук А. Семантична структура лексики на позначення понять права української та англійської мов / А. Ляшук. – Кіровоград : Код, 2008. – 223 с.
16. Воркачев С. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Воркачев. – М. : ИТДГК Гнозис, 2004. – 236 с.
17. Grzegorzczkova R. Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej / R. Grzegorzczkova // Współczesny język polski. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – С. 469–484.
18. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 315 с.
19. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 261 с.
20. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры : Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
21. Пименова М. В. Введение / М. В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004. – Вып. 4. – С. 10.
22. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. 10. – С. 369–496.
23. Паршин П. Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П. Б. Паршин // Вопросы языкознания. – 1996. – № 2. – С. 19–42.

A. Luchyk

THE LINGUISTIC TRADITION'S CONTINUITY

The article deals with the problems of linguistics' succession, the place of linguistics in the sphere of allied disciplines, modern approaches to the language facts. The necessity to focus the linguistic observations on the language phenomenon itself is asserted.

Keywords: word, linguistics, language system, lexical and semantic field, component analysis, world's language picture, concept, linguistic concept, cognitive linguistics.

УДК 81'373.21

Лучик В. В.

ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ТОПОНІМІВ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті порушено проблему вольової заміни частини історичних назв у топонімній системі України, зокрема в ойконімії, котра відбувалася в радянські часи, коли питомі назви замінили штучними переважно з метою увічнення комуністичних ідеалів та вождів. Відновлення історичних топонімів є важливим чинником становлення української державності. У цьому процесі необхідно керуватися низкою об'єктивно зумовлених принципів та критеріїв, які науково обґрунтовані у статті.

Ключові слова: топоніми, ойконіми, номінація, принципи топонімної номінації, критерії номінації.

Ще засновники сучасної філософії й теоретичного мовознавства вказували на діалектичний зв'язок між народом та його мовою як найважливішою ознакою етносу. Зокрема, видатний німецький лінгвіст першої половини XIX ст. Вільгельм фон Гумбольдт зазначав, що мова народу є його дух, і його дух є його мова – важко собі уявити щось більш тотожне і що «мова – це об'єднана духовна енергія народу, яка чудесним чином закарбована в певних звуках, у цій подобі й через взаємозв'язок своїх звуків зрозуміла всім мовцям і збуджує в них приблизно однакову

енергію» [1, 349]. З цього випливає, що становлення незалежної України з титульною нацією напряму залежить від повноцінного функціонування української мови як державної, бо вона є об'єднувальною енергією українського народу, виразником його духу, історії, культури та ментальності. Тому-то в національному мовознавстві такою актуальною є проблема збереження самобутності української мови, реабілітації незаслужено забутих або витіснених властивих їй слів, фразеологічних виразів, синтаксичних зворотів тощо. І якщо в системі загальних назв, які

тісно взаємопов'язані з позначуваними поняттями і формуються природно, суб'єктивний вплив на цей процес виявляється мінімальним, то власні назви, особливо топоніми, завдяки специфіці свого значення й переважно умовному зв'язку з денотатом допускають штучну номінацію, що часто спричиняється до невиправданих і неаргументованих найменувань або перейменувань, які неприпустимі в апелювативній лексиці. Наприклад, вольовим рішенням замінити слово *місто* в українській мові не можна, натомість співвідносну власну назву можна змінити, і неодноразово (пор., наприклад, *Луганськ – Ворошиловоград – Луганськ; Єлисаветград – Зінов'євськ – Кіровоград*). Так само неможливим є суб'єктивний вплив на долю слів *вулиця, дівчина, район* тощо, але співвідносні з ними топоніми та антропоніми (прізвища) за певних обставин легко можуть бути зміненими.

Така номінаційно-семантична особливість топонімів істотно вплинула на склад і зміст географічних назв України. На жаль, ми є свідками того, як переважно протягом ХХ ст. було здійснено заполітизоване свавілля в українській топонімії, що призвело до руйнування власних їй номінаційних процесів, спотворення природного стану онімного простору, який формувался в дусі народних традицій протягом століть. За підрахунками фахівців, у колишньому Радянському Союзі було перейменовано приблизно кожен четвертий населений пункт (у Криму в 1944 р. поспіхом було замінено переважну більшість історичних ойконімів), унаслідок чого на місці старих природних назв з'явилися штучні меморіальні (*Леніно, Сталіно, Готвальд, Дзержинський* тощо), а в містах близько 70 % центральних вулиць отримало однакові назви на зразок *Леніна, Карла Маркса, Радянська, Жовтнева, Червоноармійська*. Ця стихія набула такої сили, що навіть позначилася на українській антропонімії (пор. імена *Вілен, Кім, Нінель, Сталіна* та ін.) та гідронімії системах, яким невластиві меморіальні назви. Щоправда, в гідронімію (переважно мікрогідронімію) меморіальні назви проникали здебільшого через посередництво ергонімів, для яких політичний критерій номінації є одним з провідних: *р. Сталінка* < к-п ім. *Сталіна*, водопій *Енгельса* < водопій на території колгоспу ім. *Енгельса* тощо [2, 113–114]. Такі знаки тоталітарної системи разом із відповідними пам'ятниками, меморіальними дошками тощо і донині «прикрашають» нашу реальність, у зв'язку з чим свого часу був виданий указ про звільнення інформаційного та географічного простору держави від символів, які пов'язані з репресіями українського народу.

Шкідливість процесу перейменування географічних об'єктів (переважно поселень, вулиць,

площ, установ, підприємств тощо) полягає не лише в появі заідеологізованих назв, що суперечать споконвічному прагненню українського народу до вільного вибору власної долі (хоч це надзвичайно важливо), а й у руйнації традицій та невиправданості втручання в природний розвиток мови і національної культури. Топоніми є своєрідними пам'ятками історії та культури, що потребують захисту й глибокого вивчення, як і будь-які інші пам'ятки матеріальної чи духовної культури. Їхня цінність полягає в тому, що вони природно виникають одночасно з позначуваним об'єктом і протягом усього часу спільного існування зберігають первинні внутрішню форму та мотиваційні зв'язки, обростають відповідними конотаціями, подекуди перетворюючись в онімні концепти (пор., наприклад, такі топоніми, як *Дніпро, Дунай, Карпати, Таврія; Київ, Майдан Незалежності, Хрещатик, Дерibasівська*). Як і люди, географічні об'єкти повинні отримувати власну назву раз на все життя. Заміна історичного топоніма будь-якою іншою назвою – це втрата народної пам'яті, частки культурного надбання, зневага до спадщини автотонного населення. Тому не дивно, що найбільше зловживають невиправданими перейменуваннями колонізатори або переселенці, яким байдужі місцеві традиції, бо вони сприймають туземні топоніми і звичаї з позицій власного виховання і світобачення, образно кажучи, приходять у чужий монастир зі своїм статутом.

Отже, відновлення первинних топонімів у різних регіонах України сприятиме поверненню народної пам'яті, історичної справедливості, що, своєю чергою, є важливим чинником українського державотворення. Не випадково на Всеукраїнських ономастичних конференціях останніх двох десятиліть проблема повернення історичних назв у топонімії нашої країни займала одне з головних місць. Щоправда, прийняті з цього приводу рішення не дали очікуваних результатів у загальнодержавному масштабі. Позитивні зміни спостерігаються переважно в західних і центральних регіонах держави і менш помітні вони на сході та півдні. Причини такого стану криються не лише в ідейно-політичній орієнтації, коли місцеві ради відповідного партійного спрямування часто блокували процес повернення історичних топонімів, щоб не втратити символи радянської епохи (в Кіровограді, наприклад, міська рада народних депутатів відмовилася врахувати рішення топонімічної комісії до 10-ї річниці державної незалежності про присвоєння безіменній привокзальній площі імені Героя України В'ячеслава Чорновола, який незадовго перед тим загинув, повертаючись з цього міста до Києва, тому відновлювати назви тих об'єктів, які мають нові топоніми на місці

старих, тим більше не бажають). Головним тут є відсутність послідовної державної політики, бездіяльність Національної ради з географічних назв, створеної 23 вересня 1993 р., брак необхідної законодавчої бази й одночасне невиконання наявних законів, актів, постанов тощо. Крім того, за роки незалежності України суспільству так і не було запропоновано науково обґрунтовану й виважену концепцію відновлення історичних назв і топонімічної номінації загалом, що була би сприйнята більшістю населення як об'єктивна. Узагальнивши пропозиції вчених, зроблені на VI–XII Всеукраїнських ономастичних конференціях, а також досвід підготовки енциклопедії «Слов'янська ономастика» [3], пропонуємо систему тих загальних принципів й основних критеріїв топонімічної номінації, які можуть бути враховані в процесі відновлення історичних назв і сприяти вирішенню проблеми нормалізації онімного простору в Україні¹.

Основними принципами топонімічної номінації та відновлення історичних назв є:

1) назви, які виникли природним шляхом, є пам'ятками мови й культури, тому не повинні штучно (вольовим методом) змінюватися: будь-яке незакономірне перейменування – це шкідливий процес (закономірними є об'єктивно зумовлені перейменування на зразок *Українська Радянська Соціалістична Республіка > Україна*);

2) усунення заідеалізованих штучних назв не повинно здійснюватись загалом, а має бути націленим насамперед на відновлення історичних топонімів. При цьому більшовицьке свавілля над географічними назвами України не повинно змінитися іншим свавіллям. Ті ж назви, які прижилися, відповідають духові українського народу, повинні залишатися (наприклад, ойконім *Івано-Франківськ* на місці *Станіслав*), а ті, які суперечать принципу справедливості, мають бути замінені (наприклад, м. *Дзержинський* на *Донецький*);

3) у процесі повернення топонімній системі України природного стану необхідно керуватися логікою історичного розвитку суспільства та науково обґрунтованими критеріями і спиратися на відповідні законодавчі засади;

4) втілення в життя такої програми повинно враховувати світовий досвід, результати соціологічних опитувань і супроводжуватися роз'яснювальною роботою; провідним має бути підхід: за старими об'єктами зберігати історичні назви, нові назви – новим об'єктам;

5) доцільно поєднувати системний підхід і поетапне повернення історичних назв з врахуван-

ням регіональних особливостей (регіональний підхід як перехідна форма у відновлення історичних топонімів України).

Відповідно до зазначених принципів, у процесі надання нових і відновлення історичних назв географічних об'єктів необхідно керуватися низкою природних, суспільно-політичних, історичних, культурних, етико-естетичних і лінгвістичних критеріїв².

Природничі критерії – врахування стосунку назв до природних умов існування географічних об'єктів. Основними з-поміж них є:

1) фізико-географічний – стосунок топонімів до місцевих географічних об'єктів, їх властивостей, форми, розташування тощо (м. *Доліна*, м. *Кам'янець-Подільський*, с. *Міжгірне*);

2) рослинний – стосунок географічних назв до місцевого рослинного світу (м. *Лозова*, с. *Вишеньки*, с. *Комишувате*);

3) тваринний – стосунок топонімів до місцевого тваринного світу (с. *Вовче*, с. *Турія*, о. *Зміїний*).

Ці критерії традиційно були провідними в топонімії України, оскільки пов'язані з багатовіковим досвідом називання географічних об'єктів (у т. ч. внутрішньоміських) за їхніми природними ознаками. І лише з приходом радянської влади пріоритети почали віддавати суспільно-політичним критеріям, точніше, ідеологічній доцільності. Наприклад, у Кіровограді на початку ХХ ст. понад 90 % урбанонімів було утворено від географічних термінів, назв рослин, напрямків руху чи виїзду з міста, інших топонімів, а після встановлення радянської влади їх істотно потіснили відповідні меморіальні назви, які на 1991 р. становили понад 50 % від усіх мікротопонімів міста. Відновлення «повноважень» природничих критеріїв – найоптимальніший шлях відродження автентичної топонімної системи України з мінімальним ризиком загострення суспільних відносин.

Суспільно-політичні критерії ґрунтуються на врахуванні споконвічного прагнення українського народу жити в суспільстві з таким устроєм, при якому він би був господарем на власній землі, не зазнавав би утисків з боку чужинців і діяв би за притаманними йому християнськими законами. До таких критеріїв належать:

1) державність – врахування стосунку топонімів до постійного бажання українців жити у власній правовій і демократичній країні (с. *Воля*, с. *Слобода*, с. *Українка*);

¹ Основні положення запропонованої концепції звучали нещодавно на ономастичному семінарі, присвяченому 100-річчю з дня народження К. К. Цілука, тому можуть бути опубліковані в його матеріалах.

² Цікаву систему критеріїв тестування номінаційних пропозицій, які спираються на політичний, історичний, культурний, етичний та естетичний аспекти, запропонували на круглому столі ІХ Всеукраїнської ономастичної конференції в Кіровограді (2001) місцеві краєзнавці та історики Л. Тупчієнко-Калірова, М. Тупчієнко, К. Шляховий.

2) патріотизм – врахування стосунку топонімів до рідної землі, суспільно-політичних, ідеологічних і духовних пріоритетів української нації (м. *Львів*, с. *Шахтарське*, с. *Покровка*);

3) демократизм – врахування суспільних традицій і думки найширшого загалу громадян, можливості відображення в назві духовних цінностей і поглядів різних етносів України, крім антидержавних і деструктивних (м. *Бахчисарай*, с. *Мамалига*).

Історичні критерії передбачають врахування кількох основних чинників у топонімній номенклатурі:

1) історична справедливість – назва не повинна суперечити праву українського народу на власну долю і власний вибір (пл. *Європейська*, майдан *Незалежності*);

2) об'єктивність – неупереджене ставлення до різних топонімів, у яких природно відображені реальні властивості денотата і пов'язані з ним явища, що були актуальними на момент виникнення об'єкта й одночасного запровадження його першої назви (с. *Мазетинці*, смт. *Комсомольськ*);

3) значущість – відображення в найменуванні явищ національного та світового значення, особливо за умови їхнього зв'язку з місцевим об'єктом (м. *Київ*, м. *Галич*, м. *Переяслав-Хмельницький*).

Культурні критерії – пов'язані з врахуванням відповідності топонімів культурним цінностям, які вироблені українським народом та його попередниками протягом багатовікової історії. Основними з них є:

1) автохтонність – відображення в географічних назвах явищ місцевого походження, які є звичними для культури всього українського народу або окремих його етносів і стали елементами відповідних традицій (м. *Слов'янск*, с. *Торговиця*);

2) матеріальність – стосунок географічних назв до вироблених різними поколіннями населення України або іншими народами матеріальних цінностей (м. *Золотоноша*, м. *Вінниця*, с. *Пасічне*);

3) духовність – стосунок топонімів до духовної сфери української та загальнонародської культури (с. *Трипілля*, м. *Феодосія*, м. *Богодучів*).

Етико-естетичні критерії пов'язані з відповідністю топонімів моральним цінностям і художньо-образним смакам суспільства. Сюди належать:

1) моральність – відповідність внутрішньої форми топонімів загальнонародським і національним моральним цінностям (с. *Добре*, м. *Миргород*);

2) толерантність – терпимість до можливого відображення топонімами різних ціннос-

тей, переконань, вірувань і т. ін., якщо вони не суперечать принципам гуманізму (гора *Ай-Петрі*, м. *Херсон*);

3) милозвучність – здатність топонімів легко вимовлятися, добре запам'ятовуватися, не викликати неприємних звукових або смислових асоціацій (м. *Полтава*, м. *Житомир*).

Лінгвістичні критерії передбачають створення топонімів, які б відповідали нормам семасіологічного процесу, закономірностям фонетичної та лексико-граматичної системи української мови. Основними з них є:

1) етимологічний – адекватне відображення топонімом мотиваційних ознак, які лягли в основу його виникнення (с. *Вишня* < *вись*, р. *Муха* < псл. **тхъ/тохъ/тихъ* 'пліснява; мох; болото' < і.-с. **tu(s)/-meu(s)*- 'вогкий; трухлявий, брудний' [2, 21–24], *Сорока* < псл. **sorka* 'сорочка; те, що обвиває, обтікає, окутує певний об'єкт, захищаючи його; ємність' [4, 74], *Свина* < псл. **ŝvina* < **ŝvina* 'кривизна; звивина' < **ŝvinoti* 'звити' [5, 275–279], *Слива* < псл. **sliva* 'злива, потік' [6, 156–157];

2) грамотність – відповідність оформлення назв орфографічним (на письмі) та орфоепічним (в усному мовленні) правилам української мови, в тому числі при транслітерації іншомовних топонімів (с. *Межигір'я*, м. *Вишниця*, м. *Перемисьль* у Польщі);

3) оригінальність – прагнення до самобутності та неповторності назв з одночасним збереженням ними простоти форми та звичності номінаційної моделі (м. *Чугуїв*, м. *Біла Церква*, м. *Запоріжжя*, с. *Івангород*).

Кількість критеріїв усередині кожної групи може бути різною, але для зручності їх співвідношення та оцінювання респондентами, а також для об'єктивного визначення суми рейтингових балів узятю всього по три. Запропоновані критерії присвоєння новим об'єктам нових назв і повернення старим об'єктам історичних назв повинні пройти фахову експертизу, мати законодавчу підтримку й бути реалізованими системно та в максимальному короткій термін.

Для успішної реалізації запропонованої концепції потрібно здійснити низку відповідних адміністративних і наукових заходів, зокрема визначити список історичних топонімів, які необхідно повернути географічним об'єктам, затвердити програму дій і через органи влади домогтися повсюдного її впровадження. Повернення історичних топонімів у системі власних географічних назв сприятиме збереженню культурної спадщини українського народу, стане важливим актом відновлення історичної справедливості та одним із чинників, які позитивно впливатимуть на процес українського державотворення.

1. Гумбольдт В. Язык и философия / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.
2. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / В. В. Лучик. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
3. Słowiańska onomastyka : encyklopedia / [pod. red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślakowej przy współudziale J. Dumy]. – Warszawa ; Kraków, 2002-2003. – Т. I. – 535 s.; Т. II. – 616 s.
4. Лучик В. В. Середньонадніпряньська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду / В. В. Лучик // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 62–76.
5. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
6. Карпенко О. П. Гідронімікон Центрального Полісся / О. П. Карпенко. – К. : Київ, 2003. – 318 с.

V. Luchyk

THE HISTORIC TOPONYMS' RECONSTRUCTION AS THE FACTOR OF THE UKRAINIAN STATE FORMATION

The article deals with the problem of the historical names substitution in the Ukrainian toponyms' system, especially in oykonomy, which has been taking place in Soviet times when original names were changed to the artificial ones mostly in order to immortalize communist ideals and leaders. The historical toponyms' reconstruction is an important factor of Ukrainian state formation. It is necessary to base on the definite objective principles and criteria in this process. These principles and criteria are substantiated scientifically in this article.

Keywords: toponyms, oykonoms, nomination, principles of toponyms' nomination, criteria of nomination.

УДК 82...Дар1/7.08+81'42

Мельник К. О.

ВЗАЄМОДІЯ ФОНЕТИЧНОГО І ЛЕКСИЧНОГО МОВНИХ РІВНІВ ЯК ПІДГРУНТЯ ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВОЇ ЄДНОСТІ ТВОРУ (на прикладі аналізу вірша Юрія Дарагана «Шамотіння шамшаве, шипшина...»)

У статті простежено специфіку мовної організації одного з віршів Юрія Дарагана. За допомогою лінгвістичного аналізу тексту доведено, що взаємодія фонетичного і лексичного мовних рівнів забезпечує формально-змістову єдність відповідного твору, виявлено безпосередній зв'язок між процесом творення і реалізації поетичних образів у вірші та лінгвістичною концепцією О. О. Потєбні.

Ключові слова: Празька поетична школа, лінгвістичний аналіз тексту, формально-змістова єдність твору, взаємодія мовних рівнів, лінгвістична концепція О. О. Потєбні.

Шамотіння шамшаве, шипшина...
Пу-гу!.. лине в тугу, жахається ніч...
Довгі, чорні крила пташині
– На Січ...
Ні душі... Ніч осіння... Очерет, шамотіння...
Над Лиманом завмерли
Зорі-перли...

Подєбради, 10.02.1923 [1, 66]

Цей вірш Юрія Дарагана неодноразово ставав предметом уваги літературних критиків.

Утім, його зазвичай сприймали як свідчення «цікавих звукових експериментів» [2, 341], «віртуальної інструментації вірша» [3, 56] і т. ін., що не зовсім відповідає дійсності¹. Про «підкреслений

¹ Дараганові не йдеться про експеримент або «грайливість звукових інтонацій» (Т. Салига) – фонетична організація вірша є чітко продуманою. З одного боку, вона самодостатня і створює оригінальну звукову канву вірша, що викликає конкретні, відносно сталі асоціації; з іншого боку – міцно пов'язана зі значенням кожного поетичного образу та є його модифікатором, уможливаючи виникнення відповідних конотативних рядів.